

Dədə Qorqud: Mif və ya həqiqət

“Keçmişin bilmiyən gələcəyini də biləməz”

Ötən illərdə Dədə Qorqud kitabın 1300 illik yobleyi türk dünyasında təntənəli qeyd olundu. Bu kitab azərbaycan xalqının ən əski tarixi mənbəi olduğuna baxmıyaraq, təəssüflə Dədə Qorqud kitabı kütlə arasında məzmununa layiq diqqət və maraq qazana bilməyib. Bu həqiqət Azərbaycan respublikasında yaşayan azərbaycanlılara şamil olmasada yəqin ki güney azərbaycanlılar üçün bir acı həqiqətdir. Elbəttə ki bir normal şəraitdə Dədə Qorqud nağılı ilk məktəblərdə oxunarkən azərbaycanlı uşaqlar öz tarixinə tanış olmalıdı. Amma hazırdakı durumu nəzərdə alaraq, mənəcə kitabın kifayət qədər yayılmaması və tanınmaması da bu bəqanəlikdə əhəmiyyətsiz deyil. O isə bir qısa tanışlıq bu kitab haqda yersiz olmazdı, baxmıyaraq ki ətraflı yazılar və geniş təhlilər Dədə Qorqud üzrə digər ədəbi-tarixi mənbələrdə yetərli qədər mövcudur.

Dədə Qorqud kitabın ədəbi potansiyasına dərinədən nüfuz etmədən, demək olar ki nağılın şirinlik və cəzəbiyyətlik xüsusiyyəti birinci baxışda oxucunu cəlb edir. Bəyrəy, Tural və Baniççəkin əhvalatını şirnlilik və ustalılıqla izahati bu nağılı, dünyanın dəyərli klasık romanlar sirəsində yerləşdirir. İlk oxunuşun verə biləcəyi informasiyanın dərinliyi, mənəcə, qahramanlıq, şərafət və sədaqət xüsusiyyətlərinə arxalanan münasibətlərdə xilasə etmək olar. Bəyrəyin toy günü qustaq olması, böyük məhrumiyyətlərdən sonra Baniççək ilə məhəbətləşməsi və nəhayət ölümü Qazan xana xəyanətdən üstün alması aydınca romanın sədaqətli və fədakar qahraman törədiciilik mesacini göstərir. Ona görə şübhəsiz iddia etmək olar ki Dədə Qorqud nağılı dünyanın dəyərli klasık romanların sirəsində yerləşə bilər, çünki, o dövrün insani rəmzi olan qahramançılıq xarakteri Dədə Qorqud kitabına analoq olan digər klasık romanlarda cəzəbiyyətlə yazılması isə bir ədəbi etibar tarixidə qazandırır.

Kitabın mənəvi mahiyyətinə gəlincə, Dədə Qorqud kitabı bir böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. Dədə Qorqud üzrə əksər (O.Ş.Gögyay, M.Ergin, H.Arslı, M.Təhməsib, Ə.Dəmirçizadə, Ş.Cəmsidov və X.Koroğlu) tədqiqatçıların fikrincə, dastanlarda hadisələr əsasında verilən məlumatlar II-V əsrlərə aiddir və elə həmin dövrdə formalaşma prosesində keçirirdi, amma dastanlar sonra VI-VIII əsrlərdə tam formalaşmış.

Yunan tarixçisi Herodotos-a bənzər türk tarixçisi olmadığı (mənim məlumatıma görə) yerdə, türklərin keçmiş əhvalatı tam aydın deyil. Təəssüflə, mötəbər sənədlərin boşluğuna əlavə olaraq, modern zamanda iqtisadi problemlərə əslə olaraq, türk dövlətləri tərəfindən türklərin mənsəi və inkişafı üzrə yetərli qədər alı akademik səviyədə diqqət göstərilmir. O isə, Dədə Qorqud nağılı özünəməxsus bir əhəmiyyət daşıyır. Ümumiyyətlə tarixin bir hissəsində Oğuz cəmiyyəti nəcür müəyyənəşib və formalaşmasını Dədə Qorqud izah edir və qonşu millətlər ilə Oğuz cəmiyyətin münasibətini də bir az açıqlayır. Məhz bu iki faktlara görə, romani bir tarixi sənəd kimi qiymətləndirmək olar. Eyni halda, xatırlamaq lazımdır ki təxəyyülat (fantasi) təssəvüratlarından istifadə edib və həqiqi hadisələri izah etmək o dövrün romanlarında qeyri adi bir hal hesab olmayıb. Ona görə, tarixi sənəd deyincə həmin olayların əks edici sənəd kimi nəzərdə alınmır, bəlkə mühitün və insanların münasibətləri haqda məlumat verici linqvistik-tarixi sənəd kimi hesab olunur.

Əski dövrü araşdırmaq üçün bir neçə vəsilədən o cümlədən arxoloji qazıntı və kəşfiyyatından, modern biotexnika və tarixi yazılardan istifadə olunur. Tarixi yazılar özünəməxsus əhəmiyyət daşıyır çünki müstəqim o dövrün əhvalatını əski dildə əks edir.

Klasik romanlarda tarixi gərçəklər ilə təxəyyülatı arasında aydın sərhəd yoxdu, o isə tarixi yazıları düzgün əyarlandırmaq üçün mif dünyası ilə geniş tanışlıq lazımdır. Məsəl olaraq şərqin mif dünyasında şahnamə (Ferdosi) dastanına diqqət edərsək, görünür ki nağıl bütövlükdə metafor xarakterilə, normal insanlardan fərqli olan qahramanın (Rustəm) böyünə oxşamasından tərkib tapıb. Bu yazma texniki baxımından bir istisna əsər deyil, çünki o zamanda insan heykəlinə qeyri insani qahramanlar yaratması normal və bəzən hətta hakimiyyət tərəfindən tələb olunurdu. Hətta cürətlə qeyd etmək olar ki bəzi yazılar və rəvayətlər sırf möcüzə və qeyri təbii rəhbər (qahraman) yaratmaq niyyətilə hazırlanırdı.

Qərb ölkələrində bu klasik romanlar üzrə çox araşdırmalar gedir və hazırda akademiya tərəfindən bunların bir tədadinə linqvistik-tarixi sənəd kimi kəsinliklə qəbul olunur. Məsələn olaraq "Troyan" müharibəsi haqda Homer iki antik nağılı (İliad və Odyssey) 800 il millədən əvvəl yazıb. Müasir zamanda arxoljik qazintılara istinad olaraq "Troyan" kulturu həqiqətən mövcud olduğunu və mərkəzi bugünkü anadolu mahalətində yerləşməsinə sübut edilir. Məlum olduğu kimi "İliad" müharibənin son illərində yazılıb və mərkəz nöqtəsi iki (Achilles və Hector) qahramanların şücaət və qeyri təbii güc mehvərində qərar verilib. İliad yazığının istisna əsəri olmayıb və ona bənzər bir başqa dastanda yenidən mif aləmindən ilhamlaşaraq Odysseus haqda yazır.

Mif dünyası antik dövrü ilə sona çatmır, bəlkə müasir zamanda film, fiktiv və hətta rial hadisədən ilham alınan yazıda mif rəmzini müşahidə etmək olur. Klasik Roma mif dünyası ola bilsin ki alimlər tərəfindən dəyişik mərhələlərə bolunsun, amma yəqin ki William Shakespeare-in (1564) Othello, Romeo və Juliet, Hamlet və Macbeth əsərləri ilə klasik mif formatı bir yeni mərhələyə daxil olur.

Türk xalqlarına bənzər, skandinaviya xalqların klasik əsərləri nadir şəkildə vardır. YngligaSaga, Heimskringla (Gənclər Dastanı, Snorri Sturluson, İsland 1195-1261) Skandinavların ən mötəbər klasik yazılarından biridi. YngligaSaga nəğlalarında Norveç-in əski krali Oden (ÓDINN) haqda ətraflı məlumat verilir. Nəğil Oden allah unvanına və qeyri təbii gücə malik olduğu əsasda təşkil tapır və eyni halda Skandinavların şəfahi tarixindən və gündəlik həyat haqda ətraflı məlumat verir. Məlumat hankı dərcədə mustənad olduğuda aydın deyil. İndi isə, məşhur Norveçli araşdırıcı Thor Heyedahl iddia edir ki dastanlar həqiqətə uyğun rəvayətlərdir. Thor deyirki; bəxmiyaraq ki nəğilər fiktiv zahirindən tərkib tapıb, amma dastanların əsas mövzuları həqiqi hadisələrdən ilham alıbdı. Və ona görə bir xalqın kökünü axtarmaq üçün mif yazılara bəqanə qalmamalıyıq.

Maraqlı budur ki, mif dünyasında hadisələrin mahiyyəti çeşitli formada bir birindən xəbərsiz təkrar ağızlarda gəzir. Məsəl olaraq, ölüm allah ilə qarşı mübarizələr, sevgilərin qurban getməsi və cəmmiyyəti düşmən çəngindən xilas etmələr ha belə dəyişik variantlarda bu yazılarda müşahidə etmək olur. O isə, mif xüsusiyyətləri bir beynəlxalq əski insani rəmzi kimi olsada, öz növbəsində də milli bir məzmun daşıyır.

Dədə Qorqud nağılın milli məzmununa gəlincə, əsər sözün həqiqi mənasında azərbaycanlılar üçün qiymətsizdir. Ondan aydın olur ki, dastanlar daha çox oğuz türklərinə məxsusdur, lakin Səlcuq oğuzların yox bəlkə çox qədim dövrlərdən məskunlaşmış türklərin (XI əsrdən əvvəlki oğuzların) əhvalatını təsvir edir. Oğuz cəmiyyəti kim olduğu, hanki sosio-psikoloji əlaqə sahib olduğu sualların böyük qisminə bu nağıldan cavab almaq olur.

Duyqulara gəlincə, yəqin ki hər ziali azərbaycanlı oğuz cəmiyyətin taléində özünü tərkibin bir ayrılmaz hissəsi kimi duyacaq. Dədə Qorqud kitabında ağızlardan ağıza gəzən atababalar həyat üzrə hikayə və məlumatlar toplusu şübhəsiz hər azərbaycanlıya böyük

mənəvi ərziş hədiyyə verir, çünki hər insanın höviyyəti onun keçmişindən varis qalan faktlar əsasında formalaşır. Sırf bunu nəzərdə alaraq demək olarkı, Dədə Qorqud dastanı böyük bir milli simvolik rəmzə malikdir. Dədə Qurqud oğuz cəmiyyətin yaşam tərzini qələmlə bədiiləşdirərkən müasır azərbaycan xalqı ilə tarix arasında əbədi bir körpu olub. Keçmiş hakim mentalitetin izini bugünkü münasibət və prinsiplərdə axtarib və gələcəy talemizi formalaşdırmalıyıq. Ona görə Dədə Qorqud hər azərbaycanlı aılənin dəyərli gəncinesidir və hətta demək olar ki belə bəşəriyyətin ümum xəzinəsində yerləşən bir əsərdir, çünki insanların keçmişindən və özəliklə yaşam normlarından xəbər verir.

Gəcıl
www.Gajil.20m.com